

O'ZBEK AN'ANAVIY XONANDALIK SAN'ATINING MAHALLIY USLUBLARI

Muallif: Yo'ldoshov Asliddin Pardayevich¹

Affilyatsiya: O'zFinPI “Musiqqa ta'limi” kafedrasida assistenti¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14383556>

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek an'anaviy xonandalik san'atining mahalliy uslublari haqida nazariy va amaliy bilimlarning o'ziga xosligi, an'anaviy xonandalik ijrochilikda uslub va yo'nalishlarni bilishning ahamiyati, talabalarga ijrochilik yuzasidan bilim va tushunchalar keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy uslublari, an'anaviy xonandalik, ijrochilik uslublari, xonandalik san'ati, nazariy va amaliy bilimlar

An'anaviy o'zbek xonandaligida qo'shiq ijrochiligini tarbiyalash juda ham nozik va omilkorona yondashishni talab etadi. Shuning uchun biz turli hududlarda qo'shiq ijrochiligini bir – biridan farqlay olishimiz zarur. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda qo'shiq ijrochiligining Buxoro - Samarqand, Xorazm, Farg'ona - Toshkent, Surxondaryo va Qashqadaryo kabi to'rtta mahalliy uslubi mavjud. Quyida ana shu hududlarning har biriga xos ovoz jarangdorligining eng belgilovchi xususiyatlari haqida to'xtalamiz.

Buxoro - Samarqand an'anaviy qo'shiq ijrochiligi o'zining mahalliy mumtoz uslubi, birinchi galda, yorqin koloriti bilan ajralib turadi. Bu vohalarning o'ziga xosligi sheva bilan dinamik qochirimlari va ijro etilayotgan qo'shiqning bezakdorligi, jim-jimadorligi bilan belgilanadi. Bundan tashqari, bu yerda yakka ashulachi jo'rligida o'ziga xos jamoaviy qo'shiq ijrochiligi keng ommalashgan.

Xorazm an'anaviy qo'shiq ijrochiligi Buxoro– Samarqand qo'shiq ijrochiligi uslubidan o'zining mahalliy uslubi va jozibaligi, ohang, kuy qurilishi hamda ijro etilayotgan qo'shiqning musiqiy talqini bilan ajralib turadi. Qolaversa, bu yerdagi qo'shiqchilik musiqiy ijrochilikning o'ynoqiligi, raqsga moyilligi bilan alohida kasb etadi. Xorazm qo'shiq ijrochiligining uslub jihatidan turkman va ozarbayjon musiqasi bilan ma'lum darajada yaqinligi seziladi. Xorazm xalq musiqasining o'ziga xosligi va mahalliy farqini xalq dostonlari ijrosida ham qayd etish mumkin. Respublikamizning boshqa viloyatlarida dostonlar rechitativ – kuylash uslubida ijro etilsa, Xorazm doston kuylash usuli bo'lamon, g'ijjak, dutor, tor, soz (garmon) va doira kabi musiqiy asboblari ansambli jo'rligida amalga oshadi. Qisqasi, Xorazm kuylash yo'li tomoq hamda burun yordamida tovush chiqarish bilan xarakterlanadi.

Farg'ona vodiysiga xos qo'shiq kuylash yo'lining o'ziga xosligida rang – barang mavzudagi qo'shiqlar va “ichkari qo'shiqlar” deb yuritiluvchi ayollar qo'shiqlari, “katta ashula” alohida o'rin egallaydi. Shu bilan bir qatorda, boshqa viloyatlarda bo'lganidek, bu

yerda ham yakkaxon ashulachi hamnafas bo'lib kuylash, guruhli bo'lib kuylash ijrochiligi nihoyatda rivojlangan.

Buxoro-Samarqandning uslubidagi boshqa vohalarda uchraydigan janrlaridan biri bu "Mavrigi" janridir.

"Mavrigi"- ko'p qismli o'yin-aytim turkum bo'lib, uning ijrosida uch va undan ortiq kasbiy xonandalar va bir ikki o'yinchi (raqqoslar) ishtirok etadi. Mavrigi asosan yerkaklar tomonidan aytimlar va raqs-o'yiniga tushiladi. Ijroda faqat doiradan foydalaniladi.

Mavrigi aytimlarida ikki tillilik an'anasi namoyon bo'lib turadi. Mavrigixonlik asosan Buxoro va uning ayrim tumanlarida tarqalgan. Ijroda yakkaxon- bandni aytadi, naqarotchilar ishtirok etadi. Ashula ikki va undan ortiq qismlardan iborat bo'lib, dastlabki qism vazminroq ruhda bo'lgan "Kirish", keyingi qismlarda ritm tezlashib boradi. Shu sababli unda usullari asosiy tutadi.

Buxoro-Samarqand uslubidagi o'yin-aytimlarning yana bir turi qarsak janri bo'lib, u turli tomoni va davralarda ko'pchilik tomonidan ijro etiladi. Yakkaxon aytimi va raqsiga davradagilar aylana shaklda o'rab olib qarsak bilan jo'r bo'lib turishadi va naqarotlarni kuylashadi. Qarsak o'yinlarining bir necha turi mavjud: Qars, yakka qars, qo'sh qars, uch qars, besh qars kabi.

Farg'ona-Toshkent musiqa uslubi. Farg'ona-Toshkent shahar va viloyatlari hududlarida yashovchi xalq musiqa hayotida vujudga kelgan turli an'ana, urf-odat, marosim, bayramlar bilan bog'liq kuy-qo'shiqlar, aytimlar va maqom yo'llaridir. Xalq musiqasiga oid kuy, terma, lapar, yalla, qo'shiq, mumtoz asarlar janrlariga mansub ashula, dostonchilik, maqomchilik kabi san'at yo'nalishidagi asarlar bu uslubda keng taraqqiy topgan. Bundan tashqari bu mahalliy uslubda bolalar folklori, xotin-qizlar qo'shiqchilik ijodi yallachilik, ashulachilik ham keng ommalashgan. Bolalar qo'shiqlari "Boychechak", Yomg'ir yog'aloq" "Laylak keldi", "Oftob chiqdi" kabi she'rlar jumlasidandir.

Farg'ona-Toshkent musiqa uslubida "Katta ashula" deb nom olgan ashula janri ham bo'lib, bu boshqa uslublar musiqa amaliyotida uchramaydi. Dostonchilik an`analarida maqom "Alpomish", "Rustamxon", "Avazxon", "Shirin bilan Shakar" singari dostonlar ijro etib kelinadi.

Toshkent-Farg'ona uslubida xalq ashulalari o'ziga xos mavqeyga ega. Ular barmoq va aruz vaznidagi she'rlar asosida aytiladi, diapozonini kengligi bilan farqlanadi. Ular xalq og'zaki musiqa ijodiga tegishli va kasbiy musiqaga oid bastakorlar tomonidan yaratilgan ashulalarga "Tanovar", "Ey nozanin", "Farzona", "Ul parivash", "Chaman yalla" kabi ko'plab namunalarni misol keltirish mumkin. Ashulalar mohir ijrochilari Mamatbobov Sattorov, Erkaboy qori, Ortiqxo'ja Imomxo'jayev, Rasulqori Mamadaliyev, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Zaynab Polvonov kabilar el sevgan mashhur hofizlardir.

Xorazm musiqa uslubi haqida tushuncha. Xorazm musiqa uslubi o'ziga xos shevasi, kuyi, liboslari, raqs harakatlari, turfa ko'rinishlari, o'ziga xos jozibalari va xilma-xil rangin uslubdir. Bu uslubga ham qo'shiq, lapar, maqom, dostonchilik turli marosim tomoshalar bilan bog'liq o'yin-raqs turlari keng tarqalgan.

Xorazm xalq musiqasida ma'lum darajada turkman, ozarbayjon musiqasiga yaqinlik xususiyatlari sezilib turadi. Xorazm musiqa uslubida a'anaviy cholg'ularda bo'lomon keng tarqalgan va bu boshqa uslubga xos emas, shuningdek, Kavkazning mashhur tor cholg'usi ham keng ommalashgan. Raqs va o'yin harakati bilan bog'liq

cholg`u kuylari salmoqli o`rin tutadi: Ular ijro etilish mazmuni holatiga ko`ra bir necha turga bo`linadi:

1. Ommaviy raqslar- “Lazgi”, “Gangin Qorabog””, “Ufori” kabilar;
2. Darbozlarning o`yin kuylari. “Yelpizalandi”, “Ufori yelpizalandi” kabilar;
3. Qiziqchi va masxarabozlarning o`yin kuylari: “Chog`ollox”, “Az-az”, “Az-azning tezi”, “Xorazmcha”, “Yuz bir”, “Ot eroni”, “Surnay yo`li” kabi namunalar.

Ommaviy bayram sayllarida ijro etiluvchi “Xatarli o`yin” turkumidagi raqslarda parranda va hayvonlar hatti-harakatlari ifodalangan. Masalan, “Ot o`yin”, “Tustovuq o`yini”, “Kaptar” kabilar shular jumlasidandir. Xorazmda lapar janri keng tarqalgan. Bu yerda laparlar nafaqat ikki kishi tomonidan, balki yakkaxon (asosan ayollar) tomonidan raqsga tushib aytilgan.

Mahalliy uslublariga tarkibida katta mavqeyiga ega bo`lgan dostonchilik ijodiyotini, mamlakatimizda baxshi-dostonchilik san`ati, ijrochilik an`analarini rivojlantirish, keng ommalashtirishga milliy qadriyatlarimizni e`zozlash va xalq og`zaki ijodi va ijrochilik faoliyati bilan xalqimizni, ayniqsa yoshlarni ko`p ming yillik madaniyatimiz sarchashmalaridan bahramand qilishdagi salmoqli hissalarini yanada rag`batlantirish maqsadida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining maxsus farmoni bilan “O`zbekiston Respublikasi xalq baxshisi” faxriy unvoni ta`sis etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

Mirziyoyev Sh.M. “O`zbek milliy maqom san`atini yanada rivojlantiruvchi chora-tadbirlar to`g`risida”gi qarori. 2017-yil, 17-noyabr.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.02.2022-yildagi PQ-112-son.

O`zbekiston milliy ensiklopediyasi. 10-tom. Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2001-yil.

Abdullayev R. “O`zbek dostonlarining musiqiy-uslubiy xususiyatlari. San`at jurnali. 2006-yil, 1-son.

Akbarov I. “Musiqqa lug`ati”. Toshkent «O`qituvchi». 1987-yil.